

ПРАВОВА МОДЕЛЬ ЛЕГІТИМАЦІЇ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ПОДАТКИ

Обґрунтовано, що належне місце серед фундаментальних прав людини належить праву людини на податки, без реалізації якого здійснення іншого права людини неможливе, неможлива і сама людина з огляду своєї власної дуальної природи. Обґрунтування права людини на податки, як і будь-яких інших прав людини, можливе лише з філософсько-методологічних позицій природного права, антропосоціокультурного підходу до розуміння людини та її права. Саме за допомогою антропосоціокультурного підходу були обґрунтовані вже визнанні цивілізованими суспільствами та державами світу у якості юридичних прав людини.

Ключові слова: право людини на податки, право людини, легітимація загальноновизнаних прав людини, антропосоціокультурний підхід, доктрина природного права.

Будучи соціальним конструктором, одним із основоположних способів співбуття індивідів у соціумі, право людини на податки для його адекватного пізнання вимагає застосування неklasичних і постнеklasичних (за термінологією В.С.Стьопіна) стандартів науковості. Як вважають фахівці-наукознавці, стосовно пізнання права цим стандартам властиві: "визнання приреченості спроб пізнання людиномірних феноменів за допомогою раціоналістичного критицизму і позитивізму" [1, с. 290]; відмова від жорстких детерміністських схем у поясненні соціальної в цілому та правової зокрема реальності; переконаність у тому, що різні дослідницькі парадигми не виключають, а навпаки, доповнюють одна одну, оскільки міра складності соціальної в цілому і правової зокрема реальності настільки велика, що необхідна взаємодія та взаємодоповнюваність багатьох пізнавальних методів і парадигм; визнання неможливості елімінації оціночного моменту при вивченні якої б то не було соціальної (в тім числі і правової) матерії, необхідності забезпечення єдності каузального та аксіологічного підходів; розширення застосування у правознавстві загальнонаукових методів і методик, що парадигмально належать до постнеklasичних, які спільно здатні синтезувати у загальній картині правового життя як об'єктивні (соціально сконструйовані), так і суб'єктивні (особистісні стереотипи, ментальні стани, орієнтири, мотиви, оцінки тощо) підстави та умови правової активності; розуміння того, що у сфері правової дійсності всезагальність і раціональність органічно вплетені в індивідуальні прояви і виміри права [2, с. 72-73].

Звідси найадекватнішим для пізнання природи податку і податкового права є **антропосоціокультурний філософсько-методологічний підхід**. Він уже давно реалізується у правопізнанні в тій чи іншій його частині, але представниками різних пізнавальних традицій та науко-

вих шкіл іменуються по-різному: методом соціальної (культурної) антропології [3, с. 8]; соціально-антропологічною дослідницькою програмою [4, с. 103]; методом структурної юридичної антропології [5, с. 17]; методом юридичної антропології [6, с. 1]; методом антропології права [7, с. 28-36]; антрополого-потребовим (чи антрополого-екзистенціалістським) праворозумінням [8, с. 23] та рядом інших, проте у цілісному виді застосовується ще рідко. Біля витоків антропосоціокультурного підходу до правопізнання лежить **антропологічний поворот у загальній філософії**, а пізніше і у **практичній філософії**, який здійснився ще в першій половині – середині ХХ ст. Його квінтесенцією стало утвердження у пізнанні світу принципу: "Людина – міра всіх речей" [9, с.372-375]. Від позитивістського пізнавального підходу у правознавстві він кардинально відрізняється тим, що принцип останнього протилежний: "Держава – міра всіх речей".

Антропосоціокультурний підхід до пізнання природи податкового права з усією жорсткістю та визначеністю поставив перед ученими-правознавцями вимогу кардинального перегляду, порівняно з філософсько-методологічними вимогами юридичного позитивізму, співвідношення суто правового та антропосоціокультурного контекстів у предметі дослідження. Адже у відповідності з цим підходом право є тільки момент, сторона, спосіб співіснування індивідів у суспільстві і в чистому вигляді ніколи в реальності не існує, а також аналогічного перегляду традиційних поглядів на природу, співвідношення і взаємодію феноменів *держава – суспільство – людина*. Якщо з точки зору юридичного позитивізму *держава і суспільство* виступають відносно самостійними субстанціями і підносяться над *людиною* як сукупністю усіх суспільних відносин, а людина розглядається в якості похідного від суспільства явища, то в **антропосоціокультурний**

парадигмі все виглядає навпаки – системоутворюючим ядром і суспільства, і держави з її світоглядно-філософських позицій є людина.

Антропосоціокультурний підхід, як і будь-який інший підхід до об'єктивної реальності, належить до складних евристичних інструментів. У його основі лежить так званий **антропний принцип**, який є, за свідченням багатьох відомих науковців сучасності, одним з основоположних принципів наук про людину та Всесвіт [10]. Як зазначає В. В. Казютинський, термін "антропний принцип" запропонував ще англійський математик Б. Картер і пояснював його наступним чином: "те, що ми очікуємо спостерігати, повинно бути обмежено умовами, необхідними для нашого існування як спостерігачів" [11, с. 131] (тобто, людей).

У соціальному пізнанні антропоцентризм протистоїть соціоцентризму чи соціологізму. Особливо це помітно при зіставленні та порівнянні *атомістичної* і *субстанційної* концепції суспільства, з одного боку, та *кооперативної* концепції суспільства, з іншого. Остання репрезентує соціум як результат взаємодії індивідів унаслідок необхідності задоволення ними іманентних їм потреб та чималої кількості інших комунікативних чинників і визначає суспільство як саморегулюючу процесуальну систему соціальної взаємодії індивідів. Тобто, в основі кооперативної моделі суспільства лежить *принцип самореференції*. Невипадково відомий сучасний американський соціолог Дж. С. Александер звернув увагу на те, що іще Т. Парсонс наприкінці своєї творчості намагався пояснити, як сфера солідарності може різнитися від ринку і держави та від більш специфічних ідейних та емоційних сфер, таких, як релігія, наука і сім'я [12, с. 231-249]. Загальновідомо, що наріжні камені кооперативної концепції суспільства були закладені ще А. Смітом [13, с. 77-78], а у своїх сучасних рисах сформульовані Ф. А. Гайєком [14; 15; 16; 17].

Методологічно, як зазначає Н. М. Смірнова, антропоцентризм протистоїть натуралістичному детермінізму та історіоцизму, однозначно віддає пальму першості цілеспрямованій людській діяльності перед соціальними структурами і "законами історичної необхідності". Для антропоцентризму, продовжує вона, також не властиве масштабне соціальне планування та жорсткі соціальні технології, які перетворюють людину у гвинтик державної машини. Антропоцентризм апіорі містить у собі вимогу співрозмірності соціальних перетворень людині та окреслює межі втручання влади у людську повсякденність [18, с. 142]. Детальніше про це пише Д.К. Танатанова [19].

Нарешті, антропосоціокультурний підхід атрибутивно містить у собі і культурну складову, яку В. С. Стьопін визначає як "систему надбіологічних програм людської життєдіяльності (діяльності, поведінки і спілкування), що історично розвиваються та забезпечують відтворення і зміну соціального життя у всіх його основних проявах" [20, с. 341]. Ці надбіологічні програми, як уточнює вчений, діють за допомогою соціокодів: "...поряд з біологічним, генетичним кодом, який закріплює і передає від покоління до покоління біологічні програми, у людини існує ще одна кодуєча система – соціокод, за допомогою якого передається від людини до людини, від покоління до покоління масив соціального досвіду, що розвивається" [20, с. 341].

Отже, *антропосоціокультурний підхід до пізнання природи податкового права можна визначити як такий евристичний інструмент, за допомогою якого воно пізнається як атрибутивно людиномірний феномен з філософсько-методологічних позицій людини як єдиного творця соціуму та повноправного його суб'єкта за допомогою соціокоду публічних потреб людини*.

У виділені та обґрунтуванні нами у самій назві доповіді права людини на податки "схоплено" один із найбільших *світоглядних парадоксів* сучасності. З одного боку, як справедливо відзначається більшістю прихильників *антропосоціокультурного підходу* до праворозуміння, проблема людини залишається ключовою у філософії та науці загалом, включаючи *правознавство*. Пізнаючи людину, ми пізнаємо світ та його невичерпні прояви. З іншого боку, пізнаючи ті чи інші людиномірні феномени природи, пізнаємо людину. Право в його онтологічній різноманітності – один із таких феноменів. Поза людиною *права* немає. Водночас *право* й не замкнуте в окремій людській особистості, як вважали в минулому цілі пізнавальні традиції доктрини природного права. Його справжнє місце – це простір міжлюдських відносин.

Відомий російський філософ права А. В. Поляков справедливо звернув увагу на ту обставину, що коли навіть визнати, що метою права є не людина, а суспільство чи держава, то все одно *як дія права, так і його оцінка можливі тільки через окрему особистість*. Хоча право конститується, з його точки зору, через соціальні інститути, одержує через них глибинний правовий смисл, усе ж *головною дійовою особою у праві залишається людина*. Одвічний дуалізм особистості і суспільства (системи, держави), з погляду А. В. Полякова, в якості наукової парадигми вима-

гає все нових та нових інтерпретацій і теоретичних осмислень його правових розв'язків [21, с. 6].

Починаючи з середини ХХ ст., пошук такого розв'язку найінтенсивніше ведеться на основі та у філософсько-методологічних межах **доктрини прав людини**. Ще один парадокс полягає в тому, що вона – не винахід правознавців сучасності, а сягає своїми витокami ще давньогрецької філософсько-правової, в цілому світоглядної традиції. Як відомо, саме давньогрецькому софісту Протагору належать слова: "Людина – міра всіх речей", що згодом стали одним з найфундаментальніших світоглядних та пізнавальних принципів. Невипадково антропосоціокультурний підхід до праворозуміння в цілому, до розуміння природи, ролі і місця прав людини склався також у Стародавній Греції. Уперше він втілювався у потребовому підході Сократа до пізнання людини та її властивостей.

Центральною для всієї сократівської філософії, як відомо, стала тема *добра* як цільової форми *причинності* та *добročинності* як форми *активності* людей у досягненні ними *добра*. Визначальною властивістю *добра* у розумінні Сократа була його *атрибутивна корисність*, здатність задовольняти реальні *людські потреби*. Останні, згідно з Сократом, завжди від людської природи структуровані. Найбільшим благом для людини, як був переконаний Сократ, є *розум* та *знання* [22, с. 130]. Так що першовідкривачем потребового підходу до праворозуміння, мовою сучасної філософії, є Сократ. Він продемонстрував також, що людська *особистість* і *природне право* *атрибутивні*, вони є *причиною одне одного*. Поза такими особистостями, стверджував Сократ, *природне право* не може ні постати, ні існувати й розвиватись.

Софісти [23, с. 28; 24, с. 490-491; 25, с. 37-42] першими збагнули докорінну відмінність *природи соціальної* (людинотворної) і *природи фізичної* (нелюдинотворної). Вони помітили, що визначальний вплив на спосіб та особливості мислення і соціальної поведінки давніх греків мав спосіб їх життя, який внаслідок хронічного перенаселення первинних місць їх проживання супроводжувалося *постійною міграцією*, а остання – перманентним переміщенням різних груп людей з різних місць відповідно з різними, часто не лише суперечливими, але й взаємовиключними правовими звичаями. Тому таким новим соціальним групам людей щоразу доводилось на нових місцях створювати систему нових, взаємоприйнятних для всіх, правил співжиття, виявляючи при цьому постійну готовність *почути* та

сприйняти Іншого, щоб вижити самому, а не загинути разом у взаємному несприйнятті.

За таких умов для спільного виживання пріоритетними виявились не самі попередні правила співжиття різних груп людей у попередніх соціумах, тому що в минулому у різних людей вони були різними, а **правила про створення правил, їх право на співжиття у праві людей**. У зв'язку з цим відомий російський філософ права І. Д. Невважай доречно зауважує: "В умовах, коли стикаються різні мови, культури, спільне співіснування можливе на основі правил, що виробляються спільно. **Винайдені людьми правила, право** (виділено мною – Г. Р.) стало головним засобом управління і співробітництва у цих поселеннях" [26, с. 259-269].

Згідно з новим критерієм, виробленим давніми греками практикою їх міграційного життя, як збагнули ще давньогрецькі філософи-софісти, *законне й незаконне, справедливе й несправедливе і т.д.* є **таким не за своєю фізичною природою, а тому, що воно загальноприйняте таким у суспільній думці і на час, упродовж якого ця думка і відповідне сприйняття зазначених феноменів зберігаються в соціумі**. Софісти також підхопили ідею Сократа про природне право і розвинули її до повноцінної концепції, побачивши у ній насамперед *природну свободу* і *природну рівність* усіх без винятку індивідів, а також їх трансцендентальну взаємозалежність та взаємодоповнюваність у соціумі. Мовою пізнішої науки ця їх концепція одержала назву *егалітаристського природного права* [27, с. 258; 28, с. 37-38; 29, с. 31-39].

Таким чином, як досить влучно зауважив І. Д. Невважай, *єдність права вимоги з боку одних та його визнання з боку інших індивідів*, в чому й полягає квінтесенція комунікативного розуміння права, й породила перше – давньогрецьке – розуміння та обґрунтування *прав людини*, його першу парадигму. "Матриця, на якій виникає право, – резюмує І. Д. Невважай, – виникає з первинного права вимоги індивіда (індивідів) і вторинного визнання іншими індивідами цієї самої вимоги. Саме така матриця виникла і сформулювалася в Античній Греції" [26, с. 259].

Як показала вся наступна більше як двохтисячолітня теорія і практика правопізнання, жодна нова парадигма прав людини не змогла вибудувати своєї парадигми без опори на давньогрецьку матрицю прав людини як природного права, тобто, *вони є частково новими*, видозміненими парадигмами все тієї ж давньогрецької матриці. А ключовим у цій матриці прав людини є те, як пише І. Д. Невважай, "**щоб людина діяла**

всупереч обставинам, які фактично примушують її до певної поведінки, щоб **діяла з принципу** (виділено мною – Г. Р.), який виражає гідність людини і який підвищує ступінь автономії людського буття щодо зовнішніх обставин і природних потягів, реалізує рух у бік сходження до метафізичних, духовних потреб" [26, с. 262].

Нинішня *європейська культура прав людини*, більше того – вся західна культура прав людини є діалектичним зняттям і водночас прямим *продовженням* на якісно вищому рівні *давньогрецької культури прав людини*, її основоположної **матриці мати право на право**. Давньогрецький досвід також переконує, що ця парадигмальна матриця прав людини може бути успішно реалізованою не в будь-якому, а лише в *людиноцентристському суспільстві та інструментальній державі*. Цей висновок підтверджується всією наступною історією розвитку та реалізації **формули прав людини як соціального конструкту** [30, с. 260-261; 31, с. 224-225; 32, с. 274; 33; 34; 35], а ще більше – фактичною історією європейських соціумів.

Занепад, а пізніше і зникнення давньогрецької людиноцентристської цивілізації та постановня на її руїнах давньоримської етатистської цивілізації повернулися також зникненням прав людини як соціального феномена і, звичайно, давньогрецької матриці прав людини й утвердження на їх місці давньоримської матриці права держави і самого позитивного права держави. Внаслідок цього більше як на тисячу років у Західній Європі утвердилося **розуміння права як заборон та звинувачувальна (інквізиційна) парадигма правосуддя** [36, с. 28-34; 37, с. 32-42].

Тільки у другій половині XVIII ст. в Західній Європі стався своєрідний новий **коперніканський переворот** у розумінні квінтесенції правового регулювання суспільних відносин. Віщуючи появу *кантівських формул права і прав людини*, філософи й теоретики права епохи Просвітництва почали відроджувати давньогрецьку ідею про те, що в *розумно влаштованому суспільстві* будь-яким державним заборонам і вимогам передують *первісні права вимоги одних людей та зобов'язання визнати і виконати їх інших людей*, у скороченій формулі *взаємні визнання-дозволи людей*. Тлумачення права ними знову перетворилося із **заборонного** у **дозвільне** [38, с. 191-192], зумовивши також появу і **дозвільної концепції прав людини**.

Квінтесенцію коперніканського перевороту у розумінні природи прав людини склали кантівські ідеї, найбільш концентровано викладені І. Кантом у його "Метафізичних началах вчення

про право" й ряді інших праць. У них він переконливо показав, що "право людей – найсвятіше, що є в Бога на землі". "Природжене право тільки одне-єдине, – резюмував І. Кант, – *свобода* (незалежність від примушуючого свавілля іншого), оскільки вона сумісна із всезагальним законом, і це є єдине *первісне право*, властиве кожній людині з огляду на її приналежність до людського роду" [39, с. 147].

І. Канта більше всього турбувала негативна ситуація, що склалася в царині наукової обґрунтованості *доктрини прав людини*, самих *прав людини* та найочевидніше проявились у фактичному нерозумінні тодішніми політико-правовими елітами їх *генетичної єдності та нерозривності*. Однак чи не найслабкішою ланкою у доктрині прав людини, яка дісталася від попередників І. Кантові, була *повна відсутність адекватного їх природі розуміння обов'язковості прав людини для соціуму й держави* – вимога останнього сприймалася як якась нісенітниця чи божевілля.

У якості *ключової ланки*, за допомогою якої І. Кант узявся успішно розв'язати весь вузол проблем, що нагромадилися у сфері прав людини, була *свобода людини*, у якій в концентрованому вигляді знайшли своє втілення й усі інші права людини. Обов'язковість прав людини, на думку І. Канта, також ясніше всього проглядалася з того, що "правомочність [примушувати – Г. Р.] закладена уже в самому *принципі природженої свободи*" [39, с. 148]. І. Кант вважав, що трактування прав людини як *одного-єдиного права* дозволяє найточніше позначити їх одвічну і неперехідну цілісність, яка є наслідком аналогічної цілісності людини [40, с. 323].

Виходячи із *свободи* як основоположного *права людини*, І. Кант обґрунтував *усезагальне поняття, всезагальний принцип і всезагальний закон права*, іншими словами, його універсальну формулу: ***рівність у свободі за всезагальним законом*** [40, с. 383]. Цей *закон* виступає філософсько-методологічним ключем до адекватного розуміння *прав людини* та їх істинної *природи*. Згідно з цим законом, по-перше, *свобода людини не є продуктом права, його похідною*. Навпаки, вона сама передуює праву, визнається ним у якості незчезаючої за жодних обставин антропосоціокультурної реальності і *породжує всі інші права людини, виступає їх системоутворюючим началом*. По-друге, будучи одвічно метафізично безмежною, *свобода*, щоб не загинути разом з людиною і людством, *співрозмірюється правом рівноправно, однаковою мірою кожній людині*. По-третє, оскільки в розвинутому, державно-організованому суспі-

льстві свобода кожної окремої людини обмежується державою, то лімітуюча сила рівноправ'я спрямовується на саму державу.

Універсальна формула *права як прав людини*, а ще точніше – *права як свободи*, як відомо, матеріалізується у трьох різних, проте взаємозв'язаних його формулах, які більше відомі під назвою *формул категоричного імперативу*. Перша з них – це *формула універсалізації (стандартна формула)*. Зокрема, в "Основоположенні до метафізики моралі" І. Кант стверджує: "Немає нічого, крім всезагальності закону взагалі, з чим повинна бути узгоджена максима вчинку, і, власне, одну тільки цю узгодженість імператив і являє необхідною. Таким чином, існує тільки один-єдиний категоричний імператив, а саме: *вчиняй тільки згідно з такою максимою, керуючись якою ти в той же час можеш побажати, щоб вона стала всезагальним законом*" [41, с. 260]. Друга формула категоричного імперативу І. Канта – це формула персональності та фундується на повазі до *особистості людини* її "самоцільності" [41, с. 272]: "Вчиняй так, щоб ти ніколи не ставився до людства як у твоїй особі, так і в особі будь-кого іншого, лише як до засобу, а завжди у той же час і як до мети" [40, с. 169]. Що стосується *третьої формули* категоричного імперативу, то вона фіксує момент *добровільності, власного вибору* у встановленні чи визнанні *універсального правила поведінки людей* та називається *формулою автономії*: "Воля... повинна бути не просто підпорядкована закону, а підпорядкована йому за власним рішенням, як сама собі законодавча" [41, с. 273].

Отже, якщо Дж. Локк та інші представники ліберальної традиції правопізнання лише мовчазно погодилися з пропозицією Т. Гоббса, що "*право (jus) парадигмально є свобода*", проте не завжди були у цьому послідовними, то І. Кант довів істинність цієї парадигми з математичною точністю й витонченістю. Після І. Канта і в антропосоціокультурній традиції правопізнання у філософсько-методологічній площині також уже жодного разу не поставало запитання-дилема про *первинність* чи *вторинність* прав та обов'язків людини. У вищезазначених парадигмах розгляду прав людини сумнівів уже не залишилося, що "кожна людина має невід'ємні права, від яких вона не може відмовитись, якщо б навіть і хотіла" [40, с. 323].

З часом постали інші концепції й теорії пояснення причин існування та природи прав людини: теорія прав людини як її вибору; теорія прав людини як переваг особистості; теорія прав людини як певної корисності благ, якими вона

наділена; теорія прав людини як справедливості; теорія прав людини як сукупності юридичних відносин, встановлених позитивним правом, та ін. [42; 43; 44; 45]. Із другої половини XIX ст. став пробивати собі дорогу дискурс про права людини як можливості задоволення її основоположних потреб [46, р. 44; 47, с. 157-212]. Згідно з термінологією Дж. Фінніса, він пізніше почав іменуватись "основними аспектами людського процвітання" [30, с. 259].

Принциповим кроком уперед в обґрунтуванні прав людини стала поява у 1892 р. спеціального дослідження відомого німецького філософа й теоретика права Г. Й. Єллінека "Система суб'єктивних суспільних прав" [48], присвяченого дослідженню передісторії ідеї і основоположних положень французької "Декларації прав людини і громадянина". Це дослідження з'явилося раніше відомої праці М. Вебера "Протестантська етика і дух капіталізму" й випередило появу деяких фундаментальних ідей, за якими пізніше утвердився статус "веберіанських". Серйозною заслугою Г. Й. Єллінека, як резонно зауважив Е. Ю. Соловйов, було утвердження як безспірного того наукового факту, що *права людини* первісно мали *релігійно-моральні витоки*. Невипадково історично першим, пріоритетним і базисним серед усіх прав людини стала "свобода совісті з такими прямими й очевидними експлікаціями, як свобода слова, проповіді, друку, зборів" [38, с. 169].

Г. Й. Єллінек у "Системі суб'єктивних суспільних прав" усі людські права класифікував на *кілька відносно самостійних видів*. Зокрема, він, дійшов висновку, що фактично теорія права і конституційної держави, що склалися на Заході наприкінці XIX – початку XX століть, розрізняли *три види суб'єктивних суспільних прав (прав людини)*: стосовно вимог суб'єктів права до правопорядку і державного устрою *status negativus* передбачав *особисті свободи*, *status activus* – права на *участь у здійсненні народовладдя*, *status positivus* виступав як утілення вимог громадян до *власного суспільства* [49, с. 33-34]. Тобто, наприкінці XIX – початку XX століть парадигма прав людини зазнала ще однієї суттєвої зміни – *ієрархізації прав людини*.

Найвизначнішим утіленням цієї зміненої парадигми розуміння прав людини та їх природи стали "Всесвітня декларація прав людини" 1948 р., а також ряд інших офіційних актів, прийнятих державами світу на її основі і в розвиток її: Пакти ООН "Про громадянські і політичні права" та "Про економічні, соціальні і культурні права" (1966 р.), "Європейська конвенція про за-

хист прав людини і основних свобод" (1950 р.) тощо. Як писав із цього приводу згадуваний нами Дж. Фінніс, такі *ретельно продумані* документи заслуговують на пильну увагу від кожного, хто хоче осмислити проблеми людського життя в суспільстві у категоріях *прав людини* чи *природних прав* [30, с. 266-267].

Зокрема, серед прав людини, проголошених у Всезагальній декларації з прав людини, називаються: життя, свобода, особиста недоторканність (ст. 3), рівність перед Законом (ст. 7), недоторканність приватного життя (ст. 12), шлюб та захист сім'ї (ст. 16), власність (ст. 17), соціальне забезпечення і здійснення прав в економічній, соціальній і культурній сферах (ст. 22), участь в управлінні (ст. 21), право на працю, захист від безробіття, задовільне винагородження праці (ст. 23), відпочинок і дозвілля (ст. 24), насолодження мистецтвом, участь у науковому прогресі і користування його благами (ст. 27), соціальний і міжнародний порядок (ст. 28).

Ці та інші загально визнані права людини об'єднує дві фундаментальні обставини. По-перше, усі вони джерелом свого походження мають реальне життя, типові життєві випадки, які незліченну кількість разів повторювалися раніше й повторюються щоразу заново у спів-бутті індивідів у соціумі. Дж. Фінніс із цього приводу писав, що "існує тільки єдина можливість для того чи іншого *права людини* – це подумки споглядати певний зразок (*pattern*) чи ряд зразків людського характеру, поведінки і взаємодії в суспільстві і вибрати таку конкретизацію прав, щоб вона в тенденції підтримувала прийнятий нами зразок чи ряд зразків" [30, с. 276-277]. Це не що інше, як *некласичний підхід* до виявлення й обґрунтування прав людини, з'ясування їх природи і властивостей. Згідно з цим підходом, *право і права людини* існують лише в процесі життєвої взаємодії людей, місцем їх буття є простір міжлюдських відносин, а основоположною причиною виникнення – необхідність задоволення людських потреб.

По-друге, у практичному праворозумінні та правозастосуванні у цивілізованих країнах світу після Другої світової війни на перше місце рішуче пробився *антропосоціоцентризм* із його *потребовим підходом* як філософсько-методологічна й світоглядна матриця правопізнання та пізнання прав людини особливо. На європейському континенті це найяскравіше проявилось в діяльності Європейського Суду з прав людини. В Україні ця проблематика найбільш цілеспрямовано, глибоко і всебічно розробляється Львів-

ською лабораторією прав людини при Львівському національному університеті ім. І. Франка під керівництвом П. М. Рабіновича. В центрі творчої уваги цього колективу природно перебуває проблема, *що таке право?* [50, с. 10]

Виділивши й обґрунтувавши основні властивості права, яке репрезентує у своїх рішеннях Страсбурзький Суд із прав людини, П. М. Рабінович дійшов переконливого висновку, що, "згідно з європейським ... праворозумінням, право – це об'єктивно зумовлені наявними біологічними і соціальними факторами конкретні і реальні можливості задоволення потреб (інтересів) суб'єктів соціуму, справедливо збалансовані з можливостями задоволення потреб (інтересів) інших суб'єктів і всього суспільства й забезпечені відповідними обов'язками останніх. Природно, – уточнює П. М. Рабінович, – цією дефініцією позначено поняття про право так зване загальносоціальне (соціально-природне), а не державно-вольове, не "юридичне" [50, с. 10]. При цьому П. М. Рабінович уточнює, що коли взяти до уваги той визначальний філософський концептуальний підхід, на якому базується ця інтерпретація, то таке праворозуміння можна віднести до *інструментально-потребового*, а оскільки мова іде про людські потреби, то воно є *фундаментально антропологічним* [50, с. 10].

У своїй монографії "Методологічна традиція доктрини природного права" ми розцінили філософсько-методологічний підхід П. М. Рабіновича до правопізнання в цілому, а також до *дослідження прав людини і його формулу права як можливостей індивідів* як адекватний для обґрунтування відповіді на запитання "*Що таке право?*" в межах *класичних стандартів науковості* [51, с. 755-757]. Немає підстав відмовлятися від даної оцінки і нині. Проте поглибленіший аналіз проблеми податкового права людини, пізнання його не у статичності, а в антропосоціокультурному розгортанні й життєвій динаміці, іншими словами, обґрунтування відповідей на запитання "*Як виникає у людини її право на податки?*" та "*Як воно діє?*" з *класичних філософсько-методологічних позицій інструментально-потребового праворозуміння*, запропонованих П. М. Рабіновичем, *не можливе*. Для цього мусять бути задіяні *некласичний та постнекласичний* наукові підходи до його пізнання.

Сказане зовсім не означає негативну оцінку справді великого наукового доробку П. М. Рабіновича особисто та Львівської лабораторії з дослідження прав людини в цілому. Враховуючи евристичний потенціал пізнавальної

матриці класичного підходу до правопізнання, який фактично був основою їх методологічного інструментарію, вони тим не менше забезпечили суттєвий приріст нових наукових знань про таку винятково складну дійсність, як *права людини*. Чого лише вартий принципово важливий філософсько-методологічний постулат про те, що **права людини – це певні її можливості, які, з одного боку, необхідні для задоволення потреб її існування й розвитку у конкретних соціально-історичних умовах, а з іншого боку, об'єктивно зумовлені досягнутим рівнем прогресу суспільства і забезпечені обов'язками інших суб'єктів**. Цей постулат, як жоден інший, пояснює причини появи і природу так званої **технологічної формули прав людини – формули його основних прав**, іншими словами, **основних прав людини і свобод**, що виникла ще в середині ХХ ст. [52, с. 17, 39, 47; 53, с. 99, 117, 125 та ін.].

Загальновідомо, що тоді надзвичайно гостро постало як у теоретичній, так і в практичній площині запитання про **критерії віднесення до прав людини** тих чи інших її вимог. Антропосоціокультурна парадигма прав людини, яка вже тоді стала домінуючою, непохитно стояла на тому, що правами людини є всі вроджені, тобто нерозривно пов'язані з людиною як видом її права. Але в той же час далеко не щодо всіх цих прав тодішні держави й суспільства могли взяти на себе позитивні зобов'язання забезпечити їх. Дилема ця залишається гострою практично для всіх соціумів донині. Проте алгоритм її поступового розв'язання знайдено і час підтверджує його конструктивізм.

Винайдена людством технологічна формула прав людини – **формула її основних прав** – передбачає першочергове визнання *правовості* за життєво найнеобхіднішими правами і свободами людини, які в той же час можуть бути забезпечені в конкретно-історичних умовах з боку суспільства й держави і без яких неможлива повноцінна людська особистість. Це право на життя, право на свободу, право на людську гідність, право на своє місце у світі та ряд інших, які за своєю природою належать до фундаментальних людських прав. До них, безсумнівно, належить і **право людини на податки**, без реалізації якого здійснення жодного іншого права людини неможливе, неможлива і сама людина з огляду на свою дуальну – психобіологічну та соціокультурну – природу. Саме за ці права повсюдно розпочинається боротьба людей з державами і традиціями. Навіть політичні і громадянські права людей поступаються їм в актуальності за цією шкалою.

Чи існує в дійсності **право людини на податки**? Якщо так, то чи належить воно до основних прав людини та її свобод? Позитивістська традиція правопізнання дає лише негативну відповідь на ці запитання. Максимум, що допускають учені юристи-позитивісти, – це наявність у людини "права на справедливе стягування податків" [54, с. 209] державою. Проте чекати від них у цих питаннях чогось іншого було б рівносильним очікуванню від атеїста доведення існування Бога. *Обґрунтування права людини на податки*, як і будь-яких інших її прав, переконає величезний історичний досвід, можливе лише з філософсько-методологічних позицій доктрини природного права, антропосоціокультурного підходу до розуміння людини та її прав. Саме на цьому шляху були обґрунтовані всі уже визнані й позитивовані права людини цивілізованими суспільствами і державами світу. Саме з цих парадигмальних підходів належить обґрунтовувати і право людини на податки.

Список літератури

1. Ball T. Reappraising Political Theory: Revisionist Studies in the History of Political Theory. – Oxford: Clarendon Press, 1995. – 310 p.
2. Гриценко Г. Д. Право как социокультурное явление (философско-антропологическая концепция) : дис. ... д-ра филос. наук : 09.00.13 / Гриценко Галина Дмитриевна. – Ставрополь, 2003. – 406 с.
3. Рэдклифф-Браун А. Р. Структура и функции в примитивном обществе: Очерки и лекции / А. Р. Редклифф-Браун; [пер. с англ., ком. и указ. О. Ю. Андреевой при участии Ю. А. Артемовой, А. Г. Артемова; отв. ред. В. А. Попов]. – М. : Восточная литература РАН, 2001. – 304 с.
4. Честнов И. Л. Проблемы и перспективы юридической науки XXI века / И. Л. Честнов // Юриспруденция XXI века: горизонты развития: Очерки / [под ред. Р. А. Ромашова, Н. С. Нижник]. – СПб. : Санкт-Петербургский университет МВД России, 2006. – С. 69-111.
5. Леви-Строс К. Структурная антропология / Клод Леви-Строс; [пер. с фр. В. В. Иванова]. – М. : Академический Проект, 2008. – 555 с.
6. Рулан Н. Юридическая антропология : Учеб. для вузов : [пер. с фр.] / Норбер Рулан; [отв. ред. и авт. предисл. к рус. изд. В. С. Нерсесянц]. – М. : НОРМА, 1999. – 301 с.
7. Ковлер А. И. Антропология права : [учебник для вузов] / А. И. Ковлер. – М. : Издательство НОРМА, 2002. – 467 с.

8. Рабинович П. Правопонимание: сущность, причины и неизбежность плюрализма, современное европейское измерение / П. Рабинович // *Право Украины*. – 2011. – № 1. – С. 8-24.
9. Лебедев А. В. Протагор / А. В. Лебедев // *Новая философская энциклопедия* : в 4 т. / [ред. совет: Степин В. С., Гусейнов А. А., Семигин Г. Ю., Огурцов А. П. и др.]. – М. : Мысль, 2010. – Т. 3: Н-С. – С. 374-375.
10. Barrow J. D., Tipler F. J. *The Anthropic Cosmological Principle*. – Oxford, 1986.
11. Цитовано за: Казютинский В. В. Антропный принцип / В. В. Казютинский // *Новая философская энциклопедия*: В 4 т. Руководители проекта В.С.Степин. Г.Ю.Семигин. – М. : Мысль, 2010. Т. 1: А-Д. – С. 131.
12. Александер Дж. С. После неофункционализма: деятельность, культура и гражданское общество / Дж. С. Александер // *Социология на пороге XXI века*. / пер. с англ. Т.В.Дорофеевой. – М. : Интеллект, 1998. – С. 231-249.
13. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов : [пер. с англ.] / Адам Смит; [предисл. В. С. Афанасьева]. – М. : Эксмо, 2007. – 960 с.
14. Хайек Ф. А. Конкуренция, труд и правовой порядок свободных людей : фрагменты сочинений / Фридрих Август фон Хайек; [сост. С. А. Мальцева и др.]. – СПб. : Пневма, 2009. – 199 с.
15. Хайек Ф. А. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма / Ф. А. Хайек; [под ред. У. У. Бартли; пер. с англ. Е. Осиновой]. – М. : Новости, 1992. – 304 с.
16. Хайек Ф. А. Дорога к рабству / Фридрих Август фон Хайек; [пер. с нем. М. Б. Гнедовского; предисл. Н. Я. Петракова]. – М. : Экономика, 1992. – 176 с.
17. Хайек Ф. А. Право, законодательство и свобода: современное понимание либеральных принципов справедливости и политики / Фридрих Август фон Хайек; [пер. с англ. Б. Пинскера и А. Кустарева; под ред. А. Куряева]. – М. : ИРИСЭН, 2006. – 643 с.
18. Смирнова Н. М. Антропоцентризм / Н. М. Смирнова // *Новая философская энциклопедия*. В 4 т. Руководители проекта В.С.Степин. Г.Ю.Семигин. Т. 1: А-Д. – С. 142.
19. Танатанова Д. К. Антропологический подход в социологии: исследование социокультурного процесса : дис. ... д-ра социол. наук : Специальность 22.00.01. – М., 2004. – 316 с.
20. Степин В. С. Культура / В. С. Степин // *Новая философская энциклопедия*. В 4 т. [ред. совет: Степин В. С., Гусейнов А. А., Семигин Г. Ю., Огурцов А. П. и др.]. – М. : Мысль, 2010. – Т. 3: Н-С. – С. 341.
21. Поляков А.В. Человек и его права / А.В. Поляков // *Правоведение*. – 2012. – № 2. – С. 6-13.
22. Платон. *Держава* / Платон; [пер. з давньогрецької та коментар Д. Коваль]. – К. : Основи, 2000. – 355 с.
23. Кессиди Ф. Х. Сократ / Ф. Х. Кессиди. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1999. – 319 с.
24. Редкин П. Г. Из лекций по истории философии права в связи с историей философии вообще : в 7 т. / П. Г. Редкин. – СПб. : тип. М. М. Стасюлевича, 1891. – Т. 7. – 495 с.
25. Батиев Л. В. Эволюция правопонимания от античности до Нового времени : [монография] / Л. В. Батиев. – М. : Юрлитинформ, 2014. – 466 с.
26. Невважай И. Д. Право на право как матрица европейской традиции права / И. Д. Невважай // *Правоведение*. – 2013. – № 2. – С. 257-262.
27. Lefort C. *The Politics of Human Rights in The Political Forms of Modern Society: Bureaucracy, Democracy, Totalitarianism*. – London : MIT Press, 1986. – pp. 239-272.
28. Хабермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории / Юрген Хабермас; [пер. с нем. Ю. С. Медведева под ред. Д. В. Скляднева]. – СПб. : Наука, 2001. – 417 с.
29. Максимов С. Необхідність філософського обґрунтування прав людини / С. Максимов // *Вісник Академії правових наук України*. – 2009. – №1 (56). – С. 31-39.
30. Финнис Дж. Естественное право и естественные права / Джон Финнис; [пер. с англ. В. П. Гайдамака и А. В. Панихиной]. – М. : ИРИСЭН, Мысль, 2012. – 552 с.
31. Гоббс Т. Сочинения : в 2 т. / Томас Гоббс; [пер. с лат. и англ.; сост., ред. изд., авт. вступ. ст. и примеч. В. В. Соколов]. – М. : Мысль, 1991. – Т. 2. – 736 с.
32. Локк Дж. Сочинения : в 3 т. / Джон Локк; [пер. с англ. и лат. Ю. М. Давидсона и др.; ред. изд. И. С. Нарский, А. Л. Субботин]. – М. : Мысль. Редакции философской литературы, 1988. – Т. 3. – 668 с.
33. Вольтер. Кандід: філос. повісті : [пер. з фр.] / Вольтер; [передм. та прим. Я. І. Кравця]. – Х. : Фоліо, 2011. – 410 с.
34. Монтескье Ш-Л, де. Избранные произведения / Шарль Луи де Монтескье; [общ. ред. и вступ. ст. М. П. Баскина; примеч. Р. С. Миндиной]. – М. : Гослитиздат, 1955. – 803 с.

35. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях : [пер. с итал.] / Чезаре Беккариа; [сост. и предисл. В. С. Овчинского]. – М. : ИНФРА-М, 2004. – 184 с.
36. Берман Дж. Г. Западная традиция права: эпоха формирования [пер. с англ.] 2-е изд. / Дж. Гарольд Берман – М. : Издательство МГУ : Издательская группа ИНФРА-М – НОРМА, 1998. – 622 с.
37. Берман Дж. Г. Вера и закон: примирение права и религии / Дж. Гарольд Берман; [пер. с англ. М. Тименчикова и Д. Шабельникова]. – М. : Московская школа политических исследований, 2008. – 463 с.
38. Соловьев Э.Ю. Категорический императив нравственности и права / Э. Ю. Соловьев. – М. : Прогресс-Традиция, 2005. – 416 с.
39. Кант И. Метафизика нравов в двух частях : [пер. с нем.] / Иммануил Кант / Кант И. Сочинения : в 6 т. / Иммануил Кант; [под общ. ред. В. Ф. Асмуса, А. В. Гулыги, Т. И. Ойзермана]. – М. : Мысль, 1965. – Т. 4. – Ч. 2. – 478 с.
40. Кант И. Сочинения на немецком и русском языках : в 4 т. / Иммануил Кант; [под ред. Н. Мотрошиловой и Б. Тушлинга]. – Т. 1: Трактаты и статьи. – М. : Изд. фирма АО «Ками», 1993 – 586 с.
41. Кант И. Метафизика нравов в двух частях : [пер. с нем.] / Иммануил Кант / Кант И. Сочинения : в 6 т. / Иммануил Кант; [под общ. ред. В. Ф. Асмуса, А. В. Гулыги, Т. И. Ойзермана]. – М. : Мысль, 1965. – Т. 4. – Ч. 1. – 544 с.
42. Дворкин Р. Серйозний погляд на права / Рональд Дворкин; [пер. А. Фролкін]. – К. : Видво Соломії Павличко «Основи», 2001. – 519 с.
43. Ролз Дж. Теорія справедливості / Джон Ролз; [пер. з англ. О. Мокровольського]. – К. : Основи, 2001. – 822 с.
44. Гаек Ф. А. Конституція свободи / Фрідріх А. фон Гаек; [пер. з англ. М. Олійник та А. Королишина]. – Львів : Літопис, 2002. – 556 с.
45. Ллойд Д. Идея права / Деннис Ллойд; [пер. с англ. М. А. Юмашева, Ю. М. Юмашева; науч. ред. Ю. М. Юмашев]. – М. : ЮГОНА, 2002. – 416 с.
46. Hart H.L.A. Definition and Theory of Jurisprudence // Law Quarterly Review. 1954. Vol. 70. – pp. 37-60.
47. Харт Г. Л. А. Понятие права : [пер. с англ.] / Г. Л. А. Харт; [под общ. ред. Е. В. Афонасина и С. В. Моисеева]. – СПб. : Издво С.-Петербур. ун-та, 2007. – 264 с.
48. Еллинек Г. Система субъективных публичных прав / Георг Еллинек; [пер. со 2-го нем. изд. под ред. А. А. Рождественского]. – Вып. 1. – СПб.; М. : Освобождение, 1913. – 26 с.
49. Гьоффе О. Трансцендентальний обмін – фігура легітимації прав людини? / Отфрід Гьоффе // Філософія прав людини / [за ред. Ш. Госепата та Г. Ломанна; пер. з нім. О. Юдіна та Л. Доронічевої]. – [2-е вид.]. – К. : Ніка-Центр, 2008. – 319 с.
50. Рабінович П. М. Феномен права в інтерпретації Страсбурзького суду (до 50-річчя Європейського суду з прав людини) / П. М. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. – 2009. – № 2 (57). – С. 3-12.
51. Гаврилюк Р. А. Методологическая традиция доктрины естественного права : [монография] / Р. А. Гаврилюк. – Черновцы: Рута, 2012. – 788 с.
52. Збірка документів Ради Європи, ратифікованих Україною / Бюро інформації Ради Європи в Україні. – К.: Фенікс, 2006. – 494 с.
53. Стрижак А. Конституція України в актах Конституційного Суду України (аналітичний огляд і коментарі) / А. Стрижак. – К. : Ін Юре. – 2010. – 629 с.
54. Кашанина Т. В. Структура права : [монография] / Т. В. Кашанина. – М. : Проспект, 2013. – 584 с.

Стаття надійшла до редколегії 04 березня 2014 року.

Рекомендована до опублікування у "Віснику" науковим редактором П.С. Пауєрківським.

R.O. Havrylyuk

Legal pattern of legitimation of the right of man to taxes

Summary

The article substantiates a thesis that right of man to taxes takes its proper place among fundamental human rights. Inability to realize this right leads to both the impossibility to fulfill any other human right and inability of the existence of man due to his dual nature. Argumentation of the right of man to taxes, as well as any other human right, is possible only with the philosophical and methodological positions of the Natural Law Doctrine and Anthroposociocultural approach to comprehension of the man and his rights. Therefore,

the author substantiates already recognized by civilized societies and nations around the world human rights as legal rights by using Anthroposociocultural approach.

Key words: right of man to tax, human rights, legitimation of universally recognized human rights, Anthroposociocultural approach, Natural Law Doctrine.

Р.А. Гаврилюк

Правовая модель легитимации права человека на налоги

Аннотация

Обосновывается, что надлежащее место среди фундаментальных прав человека принадлежит праву человека на налоги, без реализации которого осуществление любого другого права человека невозможно, невозможен и сам человек в виду своей дуальной природы. Обоснование права человека на налоги, как и любых иных прав человека, возможно только с философско-методологических позиций доктрины естественного права, антропосоциокультурного подхода к пониманию человека и его прав. Именно при помощи антропосоциокультурного подхода были обоснованы уже признанные цивилизованными обществами и государствами мира в качестве юридических права человека.

Ключевые слова: право человека на налоги, права человека, легитимация общепризнанных прав человека, антропосоциокультурный подход, доктрина естественного права.